

MOŽE LI RELIGIJA DA OBUZDA ZLO MEĐU LJUDIMA?

Pre svoje duhovne reformacije, sve do XVI veka, narodi severne Evrope su otkrivali tako surov i divljački mentalitet, da su ga antički mislioci i istoričari pokušavali opravdati surovom i hladnom klimom u kakvoj ti narodi žive. Rimski istoričar Tacit je tada zabeležio o Germanima sledeće:

“Mnogo ćeš lakše nagovoriti Germana da pođe u rat i da se kolje s neprijateljem, nego da ore zemlju i da čeka šta će mu doneti letina. Čak je sa njegovog gledišta lenjost i kukavičluk dobiti znojem ono što se može dobiti krvlju. Kad nema rata, onda obično idu u lov, ali većinom sede besposleni, i provode vreme u spavanju i jedenju. Najbolji junaci ne rade ništa, a kuću i penate i polje ostave ženama, starcima, i slabijoj čeljadi: dok ovi rade, oni lenstvuju.” (Caius Cornelius Tacitus, Germany, p. 17)

Međutim, autoritet Svetog pisma, koji je uzdigla protestantska reformacija XVI veka, rezultovao je radikalnom promenom karaktera naroda severne Evrope. Sredinom XIX veka načelnik prosvete kneževine Srbije pisao je o Nemcima:

“Lepa Germanijo! Idealima — na koje svi narodi u budućnosti gledi — ti si najbliža; veštini tvoga uma i tvojih ruku divi se svet. Tvoj napredak, to je napredak celog čovečanstva. Ti si ono sunce što od zapada istoku putuje da svetlost donese udaljenim narodima; dok dopiru zraci tvoje prosvete, dotle je videlo. ...

Nemci su pobožni, vredni i umereni. Oni žive po onoj poslovice: radi kao da ćeš doveka živeti, a moli se Bogu kao da ćeš sutra umreti. Nijedan narod ne izobličava sam svoje nedostatke i pogreške tako oštro kao Nemci. Francuz i same svoje pogreške hvali i lepom bojom prevlači. Nemač se i o svojim vrlinama sumnja i o njima skromno govori. Francuz, kada hvali svoj narod, on bira samo lepe reči. Francuska je sunce na nebu. Englez nigda vam ne hvali svoj narod; drži da mu nije potrebno dokazivati da je sunce svetlo. Nemač, za svaku nesreću koja postigne njega ili njegovu zemlju, krivi samo sebe. Francuz svagda obara krivicu na drugoga. Englez ne krivi nikoga, on čuti, kao narod koji čita mnogo Bibliju, nalazi, da su to sve putevi Božjeg providenja, kojima se mora proći, pa bili oni uglađeni ili trnoviti.” (Ljubomir Nenadović, Sabrana dela)

U sledećem delu knjige ćemo objasniti kako je došlo do prosvećenosti i radikalne promene karaktera naroda severne Evrope, koji se u nekoj meri još uvek primećuju, iako se zapadni svet odrekao principa prosvećenosti koji su ga izvukli iz tame srednjeg veka.

DEVETI DEO

KAKO JE CIVILIZACIJA ZAPADA IZAŠLA IZ TAME SREDNJEG VEKA?

“Po milosti Božjoj ja sam kralj Španije.
To je jedna zemlja, vi po zemlji mravi,
Ja jedan slobodan, vi robovi pravi.
Neću vašu ljubav, strah nek s vama vlada!
Sve što ja činim to se zove pravda.
A hrišćanska vera - nek svak ispoveda -
Nije drugo nego što kralj zapoveda.
Ko ne misli tako, proglašavam ih krive,
Naložite vatru i spalite ih zive.
Pedeset hiljada - još toliko mogu -
Svi su izgoreli, svi u slavu Bogu.
To je moja radost, tim ću da se posvetim;
Hajd’mo sad u crkvu, da se ja pričestim.”

“Ta sad ću da vičem nek se svuda ori;
Slobodu mi dajte’ o ljudski zlotvori!
Pre dvesta godina, radili ste tako,
Al’ više nećete, sloboda je jako.
Sad Evropa nova — devetnaestog veka,
U svakom čoveku poštuje čoveka.”

“Po vrhu Alpa svuda zora rudi,
Žubore tiho jezera plava;
Mila Švajcarska iz sna se budi,
Pozdravlja sunce kad sav svet spava,
Čuju se zvonca prebelog stada,
Čuju se pesme, nestalo jada.
Bujno teče reka uz pritoke nove,
Teče iz daleka, sloboda se zove.”

Ljubomir Nenadović

BLAGOSLOV PROSVEĆENOSTI

Izvori iz svih perioda ljudske istorije nam stalno ponavljaju jednu istu konstataciju — kako su novije generacije iskvarenije od predašnjih. I naravno, eskalacija zla koja je prirodan plod ljudske neobuzdanosti, neodgovornosti čoveka prema sebi i drugim ljudima, na kraju dovodi do propasti same civilizacije.

Jedini zabeleženi period istorije u kojem su ljudi hvalili nove generacije kao prosvetćenije i bolje od prethodnih, jeste period prosvetiteljstva. Prosvetćen čovek je čovek koji je na sebe preuzeo odgovornost za svoje postupke, pa zato više ne zavisi od represivnog sistema koji ga spolja prinuđuje na ispravno ponašanje.

Po Kantu, prosvetiteljstvo predstavlja “čovekovo napuštanje vlastite nezrelosti koju je sam sebi nametnuo. Nezrelost je nemoć da se svoj razum upotrebljava bez vođstva nekog drugog. ... Lenjost i kukavičluk su uzroci zbog kojih tako veliki deo ljudi, premda ih je priroda odavno oslobodila od tuđeg upravljanja, ipak dragovoljno do kraja života ostaje nezreo i zbog kojih drugima biva sasvim lako da im se nametnu za njihove tutore. Veoma je udobno biti nezreo. Ukoliko imam ... dušebrižnika koji umesto mene ima savest ... onda, zacemento nije potrebno da se sam trudim. Nema potrebe da mislim kada mogu samo da platim; neko drugi će već za mene preduzeti mrski posao. ... Pošto su najpre zaglupeli svoju domaću stoku, brižljivo sprečavajući da se ta mirna stvorenja ne odvaži ni na jedan korak iz dupka u koji su ih zatvorili, ti tutori posle ukazuju na opasnost koja im preti ako pokušaju da idu sami” (Immanuel Kant, *Um i sloboda*, 43).

Proces prosvetćivanja zapadne civilizacije i, samim tim, njen izlazak iz tame srednjeg veka počeo je par vekova pre definisanja samog pojma prosvetiteljstva, u vreme kada je protestantska reformacija ustala protiv autoritarne svesti čoveka srednjeg veka.

Protestantizam je nastao kao kritika osnovnih elemenata čovekove neodgovornosti: odsustva odgovorne upotrebe razuma, prebacivanja odgovornosti (u ovom slučaju na autoritet crkve), i pobuđivanja samopravednih motiva kao motiva (religiozne) revnosti.

Crkva je do tada bila glavni nosilac autoritarnih principa, a podražavajući sujeverje, držala je narod potčinjenim, ali i zaostalim u stanju njegovog primitivizma, divljaštva i licemerstva. Odgovorna upotreba razuma i preispitivanje su se smatrali hulom na autoritet crkve i sveštenstva koji su bili jedini legitimni tumači istine. Odricanje lične odgovornosti uma, kakvo prevazilazi fanatizam najdestruktivnijih verskih sekti, moglo se čuti iz nauke crkvenih otaca:

“Poslušnost je vršenje dužnosti bez ispitivanja. To je dobrovoljna smrt, život bez radoznalosti, bez brige za opasnosti, nepripremljena odbrana pred Bogom, odsustvo straha od smrti, bezopasna plovidba, hodanje u snu. Poslušnost je grob volje a uskrsnuće smirenja. Kao da je mrtav, poslušnik ne odgovara niti razmišlja, bilo da se radi o dobrim stvarima ili o nečemu što izgleda zlo, jer će za sve odgovarati onaj koji je pobožno umrtvio njegovu dušu. Poslušnost je odustajanje od rasuđivanja pri bogatstvu rasuđivanja. ... Od pomisli koja ti predlaže da ispitaš ili da osudiš svog duhovnog oca, odskoči kao od bluda. Toj zmiji uopšte ne daj ni najmanje slobode, ni mesta, ni pristupa, ni početka. ... Treba imati puno poverenje u one koji su u Gospodu na sebe preuzeli staranje o nama, makar i naredili nešto što je suprotno našem mišljenju i što se naizgled protivi našem spasenju.” (Sveti Jovan Lestvičnik, *Lestvica* 114)

Za razliku od Jovana Lestvičnika koji upotrebu razuma i preispitivanja naziva zmijom koje treba da se klonimo, Hristos kaže da treba da budemo mudri kao zmije, a što se tiče pobuda — bezazleni kao golubovi.

Narodna priča o Svetom Savi i Svetom Nikoli govori kako je Sveti Sava poklonio zlatni pehar čoveku koji odbio mu pruži prenočište, dok je od čoveka, koji mu je velikodušno pružio prenočište, tražio da mu dozvoli da mu ubije sina, na šta je njegov otac pristao ne tražeći nikakvo obrazloženje. Na kraju Sveti Sava objašnjava Svetom Nikoli da je prvome stavio otrov u zlatni pehar, te će on da od njega umre, a da bi ovaj sin, da je ostao u životu, postao veliki ubica. Poenta ove, kao i mnoštva sličnih priča, ima za svrhu da ljude sasvim oslobodi od odgovornosti upotrebe razuma i da ih navede na slepu veru i pokornost crkvenom autoritetu. Odricanjem od razuma crkva je čuvala ljude da ne postanu svesni negativne funkcije religioznog iskustva, koje ljude čini gorim nego da su nevernici. Ljudska odgovornost je tada ugušivana oproštajnicama i raznim drugim oblicima religioznosti koji nude samo psihološku satisfakciju čoveku koji greši, i koji svakako nisu potrebni onome koga odlikuje iskreno pokajanje za greh. Kao pokretačka snaga za religiozna dela pobuđivan je fanatizam zasnovan na strahu, krivici i drugim motivima samopravedne ljudske prirode.

Protestantizam, autoritetom Svetog pisma, pružio je razložnu kritiku takvog religioznog izopačenja. Pozvao je ljude na lično razumevanje božanskih zahteva, a zvanično religiozno verovanje osudio kao suprotnu nauci Svetog pisma i večnoj Istini. Misliti svojom glavom je do tada značilo rizik odlaska na lomaču, i naposletku, značilo je rat sa onima koji ne misle svojom glavom, sa sujevnim mnoštvom.

Naš pesnik Đura Jakšić, povodom godišnjice pogubljenja češkog reformatora Jana Husa, opevao je njegovu mučeničku smrt, ali i pobjedu njegovih reformatorskih ideja, sledećim rečima:

JAN HUS

Na saboru kosničkome
 Ima valjda pet stotina
 Crnih riza i mantija —
 Ali nigde vedra lika,
 Već ka' ona tuga tiha,
 Spustila se pomrčina,
 Pa se valja kao zmija
 Po grudima stanovnika...
 Samo one crne zveri,
 Što đavolji šapat čuju —
 Samo crni kaluđeri
 Podmuklo se osmejkaju.

Pred njima je borac stari,
 Uzor sveta i čoveka,
 Što idejom svoga veka,
 I vekova gospodari;
 Čelo mu je bez oblaka,
 Mudro oko puno plama,
 Gleda decu crnog mraka,
 Gleda četvru pustinjaka,
 U tim crnim mantijama...

“Zvali ste me da porečem
 Svojom krvlju što sam pis'o,
 Mojim nožem da presečem
 Od pomisli prvu mis'o;
 Da se klanjam nemoj slici,
 Koju ne znam niti čujem —
 I u njojzi — varalici!
 Hrista Boga da poštujem!”...

Tako reče smelim glasom
 Poučitelj nove vere,
 A glas mu je sa užasom
 Ispunio kaluđere;
 Digoše se čelepuši
 Ko da druga kosa niče,
 Pa ko zmija kada siče
 Sav se sabor zapenuši:

“Teško tebi nesrećniče!
 Teško tvojoj grešnoj duši!
 Oporeci knjigu gada!
 Knjigu greha, knjigu jada! ...”

“... Ja nikada! ...”

“Na spalište! Na spalište!
 Pak'o svoju žrtvu ište!
 Dušu, telo i spiskove,
 I nauka vere nove,
 Sve nek ide na spalište!
 Na spalište! Na spalište! ...”

Narod ćuti, Rajna ćuti,
 A učitelj novog znanja
 Od sudija strogih, krutih,
 I ne traži poravnanja:
 “Neka Rajna nosi pep'o!
 U Rajni je tako lepo!
 Brda plava, reka plava,
 Od pakosti zaštićava,
 I grehove prašta svima:
 A nauke, nova vera,
 Potresaće vekovima,
 Podlu četvru kaluđera! ...”

Đura Jakšić, 1877.

Da bi čovek pobedio iskušenja spoljnih pritiska, morao da je uđe u borbu protiv slabosti sopstvenog karaktera (sebičnosti, sujete...), i u borbu protiv sopstvenog autoritarnog načina razmišljanja (da gleda smisao ideje, a ne stav većine prema njoj, itd). A kada se takav proces borbe raširio na veliko mnoštvo, kada je proizveo otrežnjenje većeg dela naroda, on nije mogao da ne donese svoj blagoslov na svakom planu društva.

Sredinom XIX veka, načelnik prosvete kneževine Srbije i sin Prote Mateje, Ljubomir Nenadović, opisuje tu promenu sledećim rečima:

“Za nekoliko kratkih vekova Nemci su čudesa učinili, pretvorili su u pravi raj svoju zemlju, o kojoj su Rimljani kao o nekom Sibiru govorili; podigli su industriju, reformisali rimsku veru, stvorili su škole, nauke, zakone, slobodu, i pravom prosvetom prosvetili su sredinu Evrope. ... U predelima odakle su izašli apostoli — u otačastvu Isusa Hrista, caruju mrak i sujeverstvo, a na severu nemački pastor pred okupljenim narodom razlaže hrišćansku ljubav i tumači evanđeoske reči onako kako treba da čuju i razumeju ljudi koji ljube pravu istinu i koji teže sve daljem napretku i prosvećenju svoga razuma.”

Reformacija je ukinula autoritete koji su putem straha i krivice prezimali pravo na sebe da misle i odlučuju umesto čovekove sopstvene savesti, osvedočila je ljude o sopstvenu odgovornost za sopstvene postupke, i navela ih da sami koriste razum u samoanalizi kvaliteta sopstvenih motiva i postupaka. Ljudski um, oslobođen od stega nametnutog jednoulja i krivice, oslobodio se u svojoj kreativnosti. Srca reformisanog karaktera donela su svoje plodove kroz dela privrednog, naučnog, i kulturnog preporoda. Probuđena svest o ličnoj odgovornosti u razumevanju istine i pokoravanju njenim principima na nivou srca i pobuda, rezultovala je promenom karaktera čitavog tadašnjeg protestantskog sveta. Ratoborni Švedani postali su miroljubivi i krotki. Švajcarski reformator Cvingli je pisao:

“Mir se nastanio u našem gradu... nema više svađa, zavisti, licemerstva i nesloge. Odakle može doći takav sklad, ako ne od Gospoda i od naše doktrine koja nas ispunjava rodovima mira i pobožnosti?” (James A. Wylie, *The History of Protestantism*, Published by Hartland Publications, 2003, pg 496)

Bernardin Okino, italijanski protestant koji je našao utočište u Ženevi, piše:

“Proklinjanje i psovanje, blud, svetogrđe, preljuba i poročan život, koji preovlađuje u mnogim mestima u kojima sam živeo, ovde su nepoznati. Nema podvodača i bludnica. Ljudi ne znaju šta je rume nilo i svi se odevaju na doličan način. Igre na sreću nisu uobičajene. Velikodušnost je tako velika da siromasi ne moraju da prose. Ljudi bratski opominju jedan drugoga, kako Hristos propisuje. Sudske parnice su proterane iz grada, i tu nema ni podmićivanja, ubistava ili stranačkog duha, već vlada mir i milosrđe. S druge strane, tu nema orgulja, nema zvuka zvona, niti bučnih pesama, ni razgorelih sveća ili lampi, ni relikvija, slika, kipova, baldahina ili raskošnih haljina, niti lakrdija i hladnih ceremonija. Crkve su sasvim oslobođene od svake idolatrije.” (Philip Schaff, *History of the Christian Church*, pg 645) Sličnim rečima, par vekova kasnije, sredinom XIX veka, Ljubomir Nenadović opisuje karakter reformisanih Nemaca:

“Svuda vidite sretnu i zadovoljnu čeljad. Nigde ne vidite pakosti i zavisti. Svak se raduje tuđem dobru, svak sažaljeva tuđu nesreću. Nemačka društva tako su uređena i udešena da vam se čini da svaki živi samo na korist i na zadovoljstvo svojega bližnjeg. Ovo je zemlja gde se brinu da i stoka oseti blagodati pitome civilizacije. Svaki čovek obavezan je da čovečno i sa svojom stokom postupa.” (682)

Umesto pesimistične konstatacije kako su nove generacije iskvareni je od prethodnih, sada su otrežnjeni ljudi, puni razumnog optimizma, hvalili moralni i duhovni preporod civilizacije, nastanak novog doba, doba prosvećenosti, tehničkog, naučnog, privrednog i svakog drugog napretka ljudske civilizacije.

Pokojni premijer Srbije Zoran Đinđić je često ukazivao na razliku između karaktera prosvećenih i neprosvećenih naroda:

“Znate, ima zemalja koje imaju dijamante, zlato i energiju, pa su siromašne, zato što ljudi nisu sposobni da to koriste. Ima zemalja koje nemaju ništa, pa su bogate, zato što su ljudi sposobni da se dobro organizuju. Znači u principu je sve do ljudi. ...

Kanadi klima nije naklonjena, tamo je često minus 30 stepeni, ali su sve ulice super. U Moskvi su sve ulice izrovane, i kada pitate zašto oni kažu: Zimi puca asfalt jer je mnogo hladno. Znam, kažeš, ali i u Kanadi je mnogo hladno. Pa, dobro, u Kanadi... Znači, klima je nepovoljna i tamo i tamo. Jedni su se snašli i našli neka rešenja, a drugi su našli opravdanja.”

Protestantske zemlje pokazuju upadljivi privredni, naučni, zdravstveni i svaki drugi blagoslov u odnosu na zemlje drugih veroispovesti, iako su se njeni stanovnici danas u velikoj meri odrekli svojih prvobitnih reformatorskih načela.

Krajem XIX veka istraživanja su otkrila postojanje očiglednih razlika ne samo između protestantskih i katoličkih država već i između protestantskih i katoličkih vernika unutar istih država i gradova.

Na primer, u stanovništvu nemačkog grada Badena godine 1895. bilo je 37,0% protestanata, 61,3% katolika, i 1,5% Jevreja. Ali je konfesionalnost učenika u školama iznad osnovnih, koje se ne moraju obavezno pohađati, izgledala 1885-1891 ovako: Učenika realnih gimnazija je bilo: 69% protestanata, 31% katolika, i 9% Jevreja. Učenika viših građanskih škola je bilo: 51% protestanata, 37% katolika, i 12% Jevreja. Itd.

Takođe, godine 1895. u Badenu je prikupljen porez na kapital: na svakih 1000 protestanata 954.060 maraka, na svakih 1000 katolika 589.000 maraka, dok je na 1000 Jevreja prikupljen porez iznosio preko 4.000.000 maraka.

Samodisciplina, poštenje, urednost, čistota i averzija prema jednostavnim zadovoljstvima pratili su protestante zajedno sa njihovim uspehom u neverovatno brzom i uspešnom sticanju kapitala. Filozof Maks Veber (1864-1920) je pokušavao da objasni zašto su protestanti pokazivali takvu prednost u odnosu na katolike u pribavljanju ekonomskog kapitala, dok su istovremeno pokazivali skroman interes ka njegovoj potrošnji. Primetio je da se takav uspeh protestantskog kapitalizma ne može objasniti ni visokim ni niskim nadnicama, niti bilo kojim drugim spoljnim faktorom koji ga neposredno izaziva, te da je on svakako u sadržaju njihove religije.

Ideal komunizma “svakom (prima) prema potrebama, svako (pruža) prema mogućnostima” je u velikoj meri bio ostvaren među protestantima zapadnog sveta. Ljubav je navodila protestante da rade posao nesebično i marljivo, nezavisno od visokih ili niskih nadnica, dok zarađen kapital nisu trošili na užitak (jer su ga smatrali grehom), već prema realnim potrebama života. Kako se na takav način formirao višak kapitala, on je korišćen za ulaganje u dalju proizvodnju, što je dovelo do pojave kapitalizma. Komunistički ideal “svakom prema potrebama, svako prema mogućnostima” je najviše postao popularan u zemljama koje nisu imale proces duhovne reformacije i koje su, u skladu sa svojom tradicijom, navikle da probleme rešavaju represivnim putem (jakom ulogom države), umesto reformacijom karaktera, pa su tako i pokušale da ga ostvare.

Smatra se da je jug Evrope zaostao zato što se sav zarađen kapital brzo potroši na užitak, a da je centralna Evropa manje razvijena od severa Evrope, jer se zarađen kapital više slaže u slamaricu nego što se ulaže u dalju proizvodnju. Dakle, hedonizam juga i škrtost srednje Evrope su bili tradicionalni uzroci krize i zaostalosti. Međutim, danas i kapitalizam severne Evrope i celog Zapada propada iz razloga suprotnog nekadašnjem novovekovnom progresu, a to je zbog eskaliranog hedonizma, jer se novac troši više nego što se zarađuje, a bankarsko zelenašenje preko pozajmljenog novca, koji se često nema čim vratiti, formira savremeni ekonomski feudalizam.

Ako želimo da blagoslov reformacije u duhovnom i moralnom preporodu nacije analiziramo u njegovom punom sjaju, potrebno je da ga analiziramo “izbliza” i odemo u vreme njegovog najvišeg uspona.

PROSVEĆENA ENGLESKA KRAJEM XVIII VEKA

Putopis “Pisma ruskog putnika” istoričara Nikolaja Mihailoviča Karamzina (1766-1826) spada u najveća dela ruske književnosti XVIII veka. Napisan je između 1789. i 1790. godine i opisuje blagoslov tadašnje reformisane Engleske. Sam Karamzin ne objašnjava zašto je duh protestantske Engleske toliko različit od katoličke Francuske, ali on tu razliku jasno primećuje i sa divljenjem opisuje:

“Stigli smo u Englesku, u zemlju koja je po karakteru stanovništva i stepenu narodne prosvetljenosti, naravno, jedna od prvih zemalja Evrope. Ovde je sve drugačije: i kuće i ulice, i ljudi su drugačiji, i hrana je drugačija, jednom rečju, čini mi se, da sam kročio u neki drugi svet. ...

Poželeo sam da vidim englesku kuhinju. Kakva čistoća! Na podu ni jedne mrlje, lonci, šerpe, tacne, šolje, sve belo blistavo, sve u neve-

rovatnom redu. Kameni ugallj gori u svom ognjištu i ružičasta vatrica raduje ljudsko oko. Domaćica se osmehnu prijatno, a ja rekoh: "Izgled francuske kuhinje vrlo često kvvari apetit, izgled vaše kuhinje ga razbuktava." Koliko ljudi! I kakva poslovnost! Uz sve to kakav red! Sve odiše zadovoljstvom, i mada nema raskoši, postoji izobilje. Od Duvra do Londona, nema ničega što bi pomutilo taj utisak, što bi podsećalo na ljudsko siromaštvo. ... Ako se veličina i lepota sastoje od ogromnih zdanja koje se, slično granitnim laticama, gordo uzdižu uvis ka nebu, onda London sigurno nije takav. Obišavši 20, 30 najboljih ulica, ja ne ugledah nikakve velelepne palate, pa čak ni ogromne zgrade. Ali dugačke široke, lepo popločane ulice, krupnim kamenjem ukrašena pešačka zona, vrata kuća sačinjena od drveta crvene boje, namazana voskom, koje se blistave cakle kao ogledala, čitav niz fenjera sa obe strane ulice, lepi skverovi na kojima su ili statue ili neki drugi istorijski spomenici, zatim bogati izlozi u kojima se kroz staklo još sa ulice vidi mnoštvo raznovrsne robe. Čistoća zavidna, urednost u odevanju i onih najjednostavnijih žitelja, opšte blagostanje svugde i u svemu. Sve to čini sliku neopisivo prijatnu, i vi samo uzvikujete: "London je divan!" Kakva razlika od Pariza! Tamo je i veličina i ružnoća, a ovde je jednostavnost sa zadivljujućom čistocom. U Parizu je raskoš i siromaštvo, uvek u večnoj suprotnosti, a ovde jednakost opšteg izobilja; tamo su palate iz kojih izlaze bleđi ljudi, u ritama i dronjcima, a ovde iz malih ciglenih kućica izlaze zdravi i zadovoljni ljudi sa plemenitim i smirenim izgledom — i lord i zanatlija čisto odeveni i skoro bez ikakvih razlika; tamo napudersani, nakindureni ljudi se voze u veličanstvenim fijakerima, a ovde se svi voze u lepim kočijama upregnutim sa dva gorda konja. Tamo je blato i mračna tesnoća, a ovde je suvo i glatko svuda gde je svetli prostor bez obzira na gužve. ... Onaj ko vam kaže: "Bućni London!" budite sigurni da ga nikad u životu nije ni video. Da, ima mnogo stanovnika, ali je zato začuđujuće tih grad, ne samo u poređenju sa Parizom, već čak i sa Moskvom. ...

Žene u Londonu su vrlo lepe, odevaju se vrlo jednostavno i ljupko, sve su bez pudera i šminke, sa šeširima graciozno kreiranim. ...

Još nisam nikog posetio u Londonu, nisam još ni razmenio novac u banci, ali već sam u Vestminsteru čuo Hendlov oratorijum "Mesiju" pa sam za ulaznicu dao poslednji sitniš. Kakva veličanstvena harmonija! Kakve dirljive arije! Moćni horovi! ... Plakao sam od ushićenja dok je Meri pevala ariju o Hristu: "Bio je čovek bola, upoznat sa tugom", "Ko je car slave?", "Gospod nad vojskama", "Ja znam da je živ moj Iskupitelj." ...

Slika dobrih naravi i porodične sreće najviše me ushićuju u engleskim selima, gde sad žive mnogi imućni stanovnici Londona koji celo leto tamo borave. Svake nedelje posećujem neku od seoskih crkava i slušam moralne jasne propovedi i gledam mirna lica očeva i supruga koji se svi usrdno mole Svevišnjem, i mole, čini se, da im Bog sačuva ono što već imaju.

U crkvi su lože i u svakoj sedi posebna, vredna pažnje, porodica. Majke su sa decom, i ja nigde nisam video takvu divnu decu kao ovde. ... Iz crkve svaka porodica ide u svoj vrt koji razigranoj mašti liči barem na kutak Miltonova Edema, ali u tom vrtu na svu sreću, nema zmiје — kušača, već mila domaćica što ruku pod ruku šeta sa mužem svojim, a ne sa drugim nekim lepotanom. Jednom rečju, ovde će svaki neženja da uzdahne, gledajući lepotu i sreću dece, i skromne i poštene, lepo vaspitane žene. Da, drugovi moji, ovde su žene skromne i poštene, pa prema tome i muževi su srećni. Ovde braćni parovi žive za sebe, a ne za svet. Ja govorim o ljudima srednjeg staleža. Uostalom, i sami lordovi engleski i lordice ne žive drugačije, raskošnije od njih za razliku od našeg "visokog društva". Engleskinje su, naprotiv, vaspitane u duhu domaćinskog života sa dobrim osobinama supruge, majke, koja svoju dušu ukrašava onim navikama i sklonostima koje će je čuvati od dosade i samoće, pa jedan čovek za onog drugog predstavlja dragoceno blago."

Naš najveći prosvetitelj Dositej Obradović, takođe je koračao ulicama Londona toga vremena, oduševljen narodom čiji prosvećen duh i karakter više nikada nije mogao da zaboravi. Slično ruskom putopiscu Karamzinu, koji je izjavio da mu se čini da je kročio u neki drugi svet, i sam Dositej svoj utisak o toj prosvećenoj zemlji iskazuje sličnim rečima:

"I sam sam se sebi krstio i čudio u kakav me je blaženi čas mila mati moja začela. Gdi sam ja ovo sad? Ko li sam ja? Činjaše mi se kao da sam se iznova u nekakav novi svet rodio."

Slično Karamzinovom opisu Engleskinja, koje se ne ukrašavaju pudrom i šminkom već plemenitošću svoga karaktera, i Dositej biva oduševljen njihovim poniznim izgledom i srdačnim duhom:

"Ta i po drugim zemljama ima lepotica, ali su svuda one većim delom ponosite, pa kada ih čovek vidi da se gorde i visoko o sebi misle, ne mari za njih i kaže: neka idu svojim putem. Al' evo čuda ovde, jer one niti mare, niti misle, niti znaju da su prekrasne, nego gledaju na svakoga s takvim prirodnim i prostosrdačnim očima, a u isto vreme s otvorenim prijateljskim i blagim licem, baš kao da ga odavno poznaju."

Opisujući svoje oduševljenje prosvćenom Engleskom, Dositej kaže da će mu se oni koji se uzdaju u svoj stomak i koji po bogatstvu mere cenu nečije duše, podsmevati kao bezumnome, ali da, s druge strane, oni koji poznaju nebesku i božanstvenu vrlinu prosvćene i razumne duše, koji umeju raspoznati neuporedivu odliku besmrtnog i večnog bogatstva razuma, srca i naravi od onog što je privremeno i zemaljsko — da mu se oni neće podsmevati, nego da će ga sasvim pohvaliti i dati mu za pravo. Slično Karamzinovom zapažanju kako u Engleskoj ne postoji gotovo nikakva razlika u odevanju i izgledu između zanatlija i lordova, Ljubomir Nenadović opisuje antiautoritarnost Engleza i ravnopravnost njihove kraljice se ostalima građanima:

“Englezi su vrlo monarhični, a njihov monarh, vladalac, nema nikakve vlasti. Sve što je državno oni kažu da je to Njenoga Veličanstva Kraljice, a pri tome skoro polovina njene plate mora da se izdaje po zakonskim propisima na blagotvorne ciljeve; svaka vlast u ime njeno radi, a među tim novi ministar ima pravo sve njene sluškinje promenuti. Englezi su svojim ustavom i zakonima i svojim stalnim karakterom pretvorili svoje kraljeve u građane, a građane u kraljeve.” (Ljubomir Nenadović, Pisma iz Nemačke, 25)

I danas, engleska kraljica “uhvaćena” bez karte u gradskom prevozu, morala je da plati kaznu. A vozač našeg visokog srpskog političara, ne samo da odbija da plati kaznu zbog prekršaja u saobraćaju, već komandir policije koji se usudio da prosledi prijavu biva suspendovan.

Dok kod nas demokratski predsednik ima kult kralja, dotle u prosvćennoj Evropi kraljevi imaju status kao da su obični građani.

RAZLIKA IZMEĐU ENGESKE I SRPSKE DOBROTE

Bogdan Popović, u svojoj raspravi “Šta Srbi imaju da nauče od Engleza”, upoređujući nas i Engleze, od svih engleskih osobina najviše je preporučio englesku dobrotu. Pri tom je imao u vidu da je “Srbin za onoga koga voli u stanju učiniti više od Engleza, ali da Englez čini dobro i za onoga koga ne voli, kada ga vidi u nevolji”. Zapravo, naš čovek je najčešće pokrenut na dobrotu motivom da ostavi utisak kod drugih ljudi, i da bi, stekavši tako odobravanje i hvalu, zadovoljio svoju sujetu. Prirodno mu nije stalo da učini dobro delo osobi do čijeg mišljenja i uvažavanja ne mari, dok za razliku od njega, prosvćen čovek ne gleda ko je ko, već pomaže svakome ko je u njegovoj sferi uticaja, pa makar se radilo i o osobi koju naš čovek ne bi smatrao vrednom pažnje i ljubavi. Takvu dobrotu, kao posledicu nekadašnje reformacije, do skora su u velikoj meri sačuvali narodi severne Evrope, pa samim tim i Englezi.

Razlika između motiva koji ljude pokreću na dobra dela rezultuje i razlikom između smisla učinjenog dela. Polazeći od namere da osobu što više šarmira, naš čovek ne razmišlja o stvarnom smislu svog dobrog dela, pa će osobi koju “voli” da pruži i ono ugađanje koje, ne samo da joj nije potrebno, već koje predstavlja iskušenje za slabosti njenog karaktera. Na primer, prijatelja će da časti čašicom alkoholnog pića, jer mu je važnije šta će on o njemu da misli, nego da li je to za njega zaista dobro. Prosvćen čovek će u svom dobročinstvu razmišljati o realnim potrebama druge osobe, a ne o ugađanju njenim sebičnim željama, pa će joj dati samo ono što njoj zaista treba. Kako nema za cilj da svojim postupkom pokrene kod drugih bilo kakve slabosti karaktera, on će delovati isuviše razumno i hladno onima koje ne pokreće prava ljubav, pa oni u njegovim postupcima često neće ni prepoznati uzvišeni karakter prave ljubavi.

NESLAGANJE NE PODRAZUMEVA MRŽNJU

Primetili smo da pozivi na ljubav prema neprijatelju nemaju nikakvu moć da pomire sukobljene strane, ukoliko su motivi koji ljude rukovode u svakodnevnom odnosima utemeljeni na gordosti, sebičnosti i nečistoj savesti. Isto tako, vrlo negativni kritički stavovi protestanata prema određenim manjinskim grupama u njihovim zemljama (Jevrejima i katolicima) nisu bili u stanju da pobude mržnju prema njima, onda kada su protestanti u svakodnevnom življenju bili rukovođeni duhom nesebične ljubavi i dobrote.

Jevreji su do pred kraj XIX veka gajili tako prezriv i ponižavajuć odnos prema nejevrejima, da su prirodno izazivali i opravdane i neopravdane kritike. Smatrali su da svaki kontakt sa nejevrejima predstavlja rizik njihovog oskrnavljenja pred Bogom. Nejevreje čak nisu ni nazivali ljudima, već pogrdno “gojima”.

Jedan od pokretača protestantske reformacije, Martin Luter, neposredno pred svoju smrt, govorio je i pisao protiv Jevreja, pokrenuvši dekrete za spaljivanje njihovih verskih škola i njihovo proterivanje. Luter se “zalagao za naturalnu privredu... borio se i protiv zelenaškog i trgovačkog kapitala...” (Miomir Jakšić, Aleksandra Prašćević: Istorija ekonomije), pa je jevrejsku sklonost ka bavljenju trgovinom i zelenašenjem (koje je utkano u temelje savremenog bankarstva) smatrao opasnom zbog promovisanja neproaktivnog rada. Između ostalog, pisao je protiv Jevreja:

“Ako lopov ukrade deset guldena, mora da bude obešen; ako opljačka ljude na putu, ostaće bez glave. Ali kada Jevrejin ukrade deset tona zlata preko svog lihvarjenja, draži je od samog Boga! Zar njihov Talmud i rabin ne pišu da nije greh kada Jevrejin ubije nekog pagani-

na, ali jeste greh ako ubije brata u Izraelu? Nije greh ako ne održi reč datu paganinu. Zato je pljačkanje (što čine lihvarenjem) od paganina, u stvari služba Bogu. A oni su gospodari sveta, a mi njihove sluge — da, njihova stoka! Ako neko misli da govorim previše — ja kažem da govorim premalo! Jer vidim kako u spisima proklinju nas goje i kako nam u školama i molitvi žele sve najgore. Oni nas pljačkaju uz pomoć lihvarenja i, kad god mogu, varaju nas... Burgenzis, koji je bio veoma učeni rabin među njima i koji je milošću Božjom postao hrišćanin (što se retko događa), veoma je uznemiren zbog činjenice da oni u (svojim verskim) školama tako grozno proklinju nas hrišćane (što i Lira takođe piše) i iz toga izvodi zaključak da oni nikako ne mogu da budu narod Božji.” (Martin Luter, O Jevrejima i njihovim lažima)

Uprkos ovim rečima, nigde drugde na zemljinoj kugli Jevreji nisu našli bolje i sigurnije utočište nego u protestantskim zemljama, jer su ti pozivi Martina Lutera ubrzo bili osporeni a dekreti poništeni kao suprotni evanđeoskom duhu tadašnjeg protestantizma. Vođa nemačkih Jevreja je uspeo da „pomoću mišljenja hrišćanskih teologa, te na osnovu vlastitih dokaza, izdejstvuje poništenje značajnog broja protivjevrejskih dekreta u ovoj protestantskoj zemlji, čak uprkos Luterovim savetima” (Šarl Etinger, Istorija jevrejskog naroda, str. 287). Kada ljudi imaju ljubav u svojim srcima, tada im nije problem da vole druge, iako se sa njima ne slažu, iako ne odobravaju njihove postupke. Jevreji su uskoro počeli da zauzimaju visoke pozicije u protestantskim zemljama:

“Na ulicama jevrejske četvrti sedamnaestovekovnog Amsterdama mogao se sresti svojevremeni katolički ispovednik sa španskog kraljevskog dvora koji je postao jevrejski naučenjak ili trgovac, te bivši španski ministar ili vojskovođa koji je postao starešina jevrejske opštine i deoničar brodarskog društva koje šalje svoje lađe za Novi Svet. U trgovini dragim kamenjem, koja se razvila na amsterdamskoj pijaci, holandski Jevreji vodili su poslove zajedno sa nemačkim. Među holandskim Jevrejima bilo je nekoliko krupnih obrtnika; godine 1688 jedan od jevrejskih bankara dao je Viljemu III Orlanskom, vladaru Nizozemske beskamatni zajam od dva miliona goldena. Jevreji su se mogli naći i među dioničarima holandske Istočno indijske kompanije; krajem XVII veka u njihovim rukama nalazila se približno četvrtina svih akcija ovoga društva. U Holandiji skoro da nije bilo trgovačke grane u kojoj Jevreji nisu sudelovali živo i uspešno. Pošto je holandska vlada 1619. godine i zvanično priznala postojanje jevrejske opštine u zemlji, tamošnji su Jevreji, prvi u Evropi, u pravima privređivanja i na privatnu svojinu bili izjednačeni sa drugim podanicima, te su živeli u dobrosusedskim odnosima sa svojim hrišćan-

skim sugrađanima. Svojoj novoj otadžbini bili su duboko odani, a hrišćanska okolina je, sa svoje strane, njih cenila i poštovala. Ovakav odnos jasno izražavaju, na primer, Rembrantove slike i crteži koji predstavljaju Jevreje.” (Šarl Etinger, Istorija jevrejskog naroda 270)

U vreme drugog svetskog rata duh poštovanja prema Jevrejima se na neobično dirljiv način manifestovao kod Holandana. U “Istoriji jevrejskog naroda” od strane Šarla Etingera” čitamo na 474. stranici:

“Kada su februara (1941.) nacisti napali jevrejsku četvrt u Amsterdamu, holandski radnici požurili su Jevrejima u pomoć. ... U znak solidarnosti s njima u Amsterdamu je planuo radnički štrajk, koji se postepeno pretvorio u generalni štrajk, ali ga je ugušila vojska. Slučaj u Amsterdamu bio je jedinstven događaj ovakve vrste u nacistima okupiranoj Evropi.” (Šarl Etinger, Istorija jevrejskog naroda, str. 474)

Kako je u okupiranom Amsterdamu Jevrejima bio zabranjen pristup u kafane, kad god bi neki nemački oficir ušao u holandsku kafanu, svi Holandani bi u znak protesta i saosećanja sa Jevrejima izašli napolje. Holandska princeza je povodom tog principa ophođenja Holandana prema Jevrejima u štampi spomenula krvnu bliskost Nemaca sa Holandanima i zatim izjavila “Sta vam smeta da bar petnaestak minuta provedete sa nemačkim vojnicima zajedno u kafani?” Od tada, kad god bi neki nemački oficir ušao u kafanu, Holandani bi izvadili sat na sto i posle petnaest minuta bi svi izašli napolje iz kafane.

Iako su kroz celu istoriju protestantski narodi sačuvali vrlo negativne stereotipe o Jevrejima, oni nisu podrazumevali mržnju, već, kao što smo videli u raspravi Bogdana Popovića o engleskoj dobroti, imali su poštovanje i ljubav i prema svojim neistomišljenicima i verskim protivnicima.

Osvedočavajući čoveka o sopstvenu grešnost pred Bogom, hrišćanstvo čoveka čini svesnim da je najveće zlo ono koje on nosi u sopstvenom srcu. Dokle god su protestantski narodi nosili svest o potrebi za unutrašnjom reformom karaktera, dotle su i druge ljude prihvatili sa svojim slabostima kao što su prihvatili i sami sebe kao grešne i nesavršene. U to vreme se smatralo da pravo prijateljstvo nije laskanje, već spremnost da se uputi kritika onda kada je ta kritika potrebna. Međutim, eskalacija hedonizma rezultovala je time da je krajem XIX veka i početkom XX veka postalo nepristojno biti samokritičan i govoriti o sebi kao grešnom čoveku. Hedonista ne može imati duh zdrave samokritičnosti, kada ga zbog samog hedonizma pritiska sopstvena nečista savest. Zato je sada, njegova vrlo strogo formirana savest, počela da se okreće ka drugima i da kroz lažno moralisanje tuđih slabosti nalazi sopstvenu satisfakciju. Tako se rodila potreba za rasizmom i nacizmom, a Luterovi antisemitski spisi, postali su veoma aktuelni u nacističkoj Nemačkoj. Najveća zverstva prema Jevrejima učinjena su u XX veku, u vreme kada je autoritet

Svetog pisma zamenjen sa autoritetom Majn Kampfa, a samokritičnost sopstvenih greha zamenjena osuđivanjem drugih grešnika.

Savremeni čovek nije u stanju da voli drugog čoveka kakav on zaista jeste, a da ima realnu sliku o njemu i njegovim slabostima. Umesto da se rešenje potraži u reformi motiva sopstvenog srca, ono se danas traži u reformama predstave o stvarnosti, zatvaranju očiju pred slabostima koje zaslužuju kritiku. Dekadencija duha rezultuje time da se otvoreno ukoravanje ljudskih slabosti proglašava govorom mržnje, dok se kritika same mržnje na nivou ljudskog srca tabuizira i proglašava nepristojnom. Tako imamo apsurd da se smatra krivim onaj koji na zlo ukazuje, a ne onaj ko zlo u srcu gaji i koji će zato, kada ga snađu konkretna iskušenja, vrlo lako i da ga učini.

NADA PROSVETITELJSTVA

Blagoslov prosvetiteljstva rezultovao je verom i nadom u preporod celokupnog ljudskog roda na zemlji. Ponesen takvim optimizmom, Ljubomir Nenadović je pisao:

Prodoše oblaci, sve se nebo plavi,
 Gledam raj na zemlji u snu ka' na javi:
 Oko cele zemlje, ka' oko jabuke,
 Obvio je Hristos svoje svete ruke.
 Prosveta se blista ka' svetlost od zraka,
 Ni u jednom kraju ja ne vidim mraka.
 Svaka glupost pala, svuda je istina.
 Srušeni idoli svijju ljudskih jada,
 Jedan presto vidim i tu sedi pravda.
 Ne vidim razlike kod ljudskog roda,
 Sve je jedan narod, ime mu sloboda.
 Ne čujem nikoga da plače i ječi,
 Nikog jačeg nema da nejače gnječi.
 Svaki komad zemlje uređen, zasađen,
 Svaki ljudski život radošću zaslađen,
 Drukčija je duša u svima ljudima,
 Drukčije je srce u svima grudima.
 Svi su srećni ljudi, jer su svi pametni,
 Svi su zadovoljni, jer su svi pravedni.
 Niko ne zna šta su svađe i ratovi,
 Ljubav je kći Božja, ljudi su joj sinovi.
 Hristos progovori one reči svoje:
 "To je moja vera! To je carstvo moje!"

PROSVETITELJSTVO KOD NAS

PROSVETITELJSKE MISLI VLADIKE PETRA CETINJSKOG

Stric Petra Drugog Petrovića Njegoša, vladika Petar Prvi Petrović – Cetinjski (1748-1830), preuzeo je na sebe odgovornost da razumnim ukorima, preklinjanjem i pretnjama, molbama i kletvama, ujedini crnogorska plemena koja su vekovima bila u međusobnom sukobu i ratu. Obraćajući se u svojoj poslanici "glavarima, starešinama i svima Katunjanima" vladika Petar Cetinjski piše:

"Videći vašu neslogu i domaću rat u sva plemena od vaše Nahije, ja s mojom najvišom žalošću i plačem i vidim da ste vi sami sebe i svojoj deci najviši krvnici i neprijatelji duševni i tjelesni i da svi đavoli i svi vaši neprijatelji od svijeta ne bi mogli toliko zla, ni toliko štete i sramote vam učiniti, koliko vi sami sebe činite.

Vi se ne možete krvi bracke nasititi, vaša slava, vaše poštenje vaša pohvala i dika i vaše junaštvo stoji u vašu domu rat i neslogu, u koju najvišu svoju sreću i radost nahodite.

Svi narodi, koji u tursku zemlju žive, neprestano rade da se iz nevolje izbave i oslobode, kako čujete. A vi i ostali Crnogorci u isto doba radite da svoju slobodu izgubite i da u vječnu sramotu i nevolju, mimo svih ostalih narodah, ostanete, i nitko vas ne siluje da tako činite, nako sobstvena vaša volja i zli običaj, koji ne hoćete nikojako ostaviti.

Vi činite ono što znate, no ne znate što činite.

Vi nikoga ne slušate, ko za dobro vaše radi i govori, a neka dođe koji lažac među vama, svi ćete mu vjerovati što vi reče, koji će biti od vas počitovat, kako što su i prvi počitovani bili, neki za cara, neki za proroka, a neki za svetitelja i čudotvorca, no istini i poštenu čojek ne ima među ovijem narodom mjesta. ... Ja se čudim kako vi mislite živjeti jedni s drugima u rat i sa svakijem naokolo sebe u nemir..."

Pred kraj svoga života, vladika je u svojoj Poslanici Crnogorcima i Brđanima pisao:

"Evo su već prošloga proljeća aprila mjeseca pasale trideset i osam godišta, otkada sam ja postao među vama vladikom. ...